

वृषसारसंग्रहः

[अष्टमोऽध्यायः]

[नियमेषु स्वाध्यायः (५)]

पञ्चस्वाध्यायनं कार्यमिहामुत्र सुखार्थिना ।

शैवं सांख्यं पुराणं च स्मार्तं भारतसंहिताम् ॥८:१॥

शैवं तत्त्वं विचिन्तेत शैवपाशुपतद्वये ।

अत्र विस्तरतः प्रोक्तं तत्त्वसारसमुच्चयम् ॥८:२॥

संख्यातत्त्वं तु सांख्येषु बोद्धव्यं तत्त्वचिन्तकैः ।

पञ्चतत्त्वविभागेन कीर्तितानि महर्षिभिः ॥८:३॥

पुराणेषु महीकोषो विस्तरेण प्रकीर्तितः ।

अधोर्ध्वमध्यतिर्य च यत्नतः सम्प्रवेशयेत् ॥८:४॥

Witnesses used for this chapter : C₉₄ ff. 204r-205v, C₄₅ ff. 210v-211v, C₀₂ ff. 280v-282r, K₈₂ ff. 11v-13r, K₁₀ exp. 53 (lower) - 54 (lower), K₇ ff. 219v-221r, P₅₇ exp. 426-428, K_{41p} ff. 213r-214v, E pp. 603-606 ; C_Σ = C₉₄ + C₄₅ + C₀₂

(1a) °स्वाध्यायनं] Σ, °स्वाध्ययनं K₇ (1b) °मुत्र] Σ, °मूत्र K_{41p}E • °र्थिना] Σ, °र्थिनां K₁₀ (1c) शैवं] Σ, शैलं C₀₂ • सांख्यं] C₉₄C₄₅K₇P₅₇K_{41p}E, शांख्य C₀₂, साख्यं K₈₂K₁₀ (1d) स्मार्तं] Σ, स्मार्त C₀₂K₁₀ • भारतसंहिताम्] Σ, भारतसंहिताः K₈₂, भारतसंहितां K₇ (2a) शैवं] K_{41p}E, शैवे C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇, शैवै C₄₅P₅₇ • तत्त्वं] Σ, °तत्त्व P₅₇ (2b) शैव°] P₅₇, शैवः C₉₄C₄₅K₁₀K₇, शैवाः C₀₂K_{41p}E, शैवा K₈₂ • °द्वये] Σ, °ये C₄₅ (2d) °सारसमुच्चयम्] Σ, °सारं समुच्चयम् K₈₂, °सारं समुद्ययं K₁₀ (3a) संख्यातत्त्वं तु] K₈₂K₇P₅₇K_{41p}, संख्यातत्त्वं तु C₉₄, संख्यातत्त्वं C₄₅, शाङ्खातत्त्वं तु C₀₂, संख्यतत्त्वन्तु K₁₀, संख्यातत्त्व तु E • सांख्येषु] Σ, सख्येषु K₁₀ (3c) °तत्त्व°] Σ, °तत्त्वा° C₄₅, om. K₁₀ (4c) अधोर्ध्व°] Σ, अधोर्ध्व K₁₀ • °मध्य°] Σ, °मध° C₀₂ (4d) यत्नतः] Σ, यत्नत K₁₀ • सम्प्रवेशयेत्] Σ, सम्प्रबोधयेत् E

स्मार्तं वर्णाश्रमाचारं धर्मन्यायप्रवर्तनम् ।
शिष्टाचारो ऽविकल्पेन ग्राह्यस्तत्र अशङ्कितः ॥८:५॥

इतिहासमधीयानः सर्वज्ञः स नरो भवेत् ।
धर्मार्थकाममोक्षेषु संशयस्तेन छिद्यते ॥८:६॥

[नियमेष्वपस्थनिग्रहः (६)]

शृणुष्वावहितो विप्र पञ्चोपस्थविनिग्रहम् ।
स्त्रियो वा गर्हितोत्सर्गः स्वयंमुक्तिश्च कीर्त्यते ।
स्वप्नोपघातं विप्रेन्द्र दिवास्वप्नं च पञ्चमः ॥८:७॥

[स्त्रियः]

अगम्या स्त्री दिवा पर्वे धर्मपत्न्यपि वा भवेत् ।
विरुद्धस्त्रीं न सेवेत वर्णभ्रष्टाधिकासु च ॥८:८॥

[गर्हितोत्सर्गः]

अजमेषगवादीनां वडवामहिषीषु च ।
गर्हितोत्सर्गमित्येतद्यत्नेन परिवर्जयेत् ॥८:९॥

[स्वयंमुक्तिः]

(5a) स्मार्तं वर्णां] C₉₄, तस्मार्तम्वर्णां C₄₅, स्मार्तवर्णां C₀₂K₈₂K₁₀K₇K_{41p}E,
स्मार्तं वर्णां P₅₇ (5b) धर्मं] Σ, धर्मं C₀₂ • ०वर्तनम्] Σ, ०वर्तनं P₅₇, ०वर्तन
E (5c) शिष्टां] C₂K₈₂K₁₀K₇P₅₇E, शिष्टं K_{41p} • ०चारो] C₉₄C₄₅K₁₀K₇K_{41p},
०चारं C₀₂E, ०चारा K₈₂, ०चारो P₅₇ (5d)] Σ, ग्राह्यस्तः ० ०ङ्कितः C₉₄ (6b)
०ज्ञः] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇P₅₇K_{41p}E, ०ज्ञं C₀₂ (7b) ०ग्रहम्] Σ, ०ग्रहः K₈₂ (7c)
गर्हितोत्सर्गः] C₉₄C₄₅K₁₀K₇P₅₇, गर्हितस्सर्गः C₀₂, गर्हितो विप्र K₈₂, गर्हितो स्वर्गः
K_{41p}E (7d) स्वयं] Σ, स्वयं C₄₅ • कीर्त्यते] Σ, कीर्त्यते C₀₂ (7e) ०घातं]
Σ, ०घातं C₀₂E (8a) स्त्री दिवा पर्वे] C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇K_{41p}, ०दिवा पर्वे C₉₄, ० ०-
पर्वे P₅₇, स्त्री दिवापूर्वे E (8b) ०पत्न्यपि] Σ, ०पत्नी पि C₀₂ (8c) विरुद्धस्त्रीं न]
K_{41p}, विरुद्धस्त्रीं न C₂K₁₀K₇, विरुद्धस्त्रीं नि K₈₂P₅₇, द्विरुद्धास्त्रीं न E (8d) ०धिकासु
च] C₉₄C₄₅K₈₂P₅₇K_{41p}, ०धिकासु त C₀₂, ०दिकाषु च K₁₀, ०विकाषु च K₇, ०पिकासु
च E (9a) ०मेषं] Σ, ०मेयं C₄₅

अष्टमोऽध्यायः

अयोनिकषणा वापि अपानकषणापि वा ।
स्वयंमुक्तिरियं ज्ञेया तस्मात्तां परिवर्जयेत् ॥८:१०॥

[स्वप्नघातम्]

स्वप्नघातं द्विजश्रेष्ठ अनिष्टं पण्डितैः सदा ।
स्वप्ने स्त्रीषु रमन्ते च रेतः प्रक्षरते ततः ॥८:११॥

[दिवास्वप्नम्]

दिवाशयं न कर्तव्यं नित्यं धर्मपरेण तु ।
स्वर्गमार्गार्गला ह्येताः स्त्रियो नाम प्रकीर्तिताः ॥८:१२॥

[नियमेषु व्रतपञ्चकम् (७)]

मार्जारकबकश्चानगोमहीव्रतपञ्चकम् ।

[मार्जारकव्रतम्]

स्वविष्टमूत्रं भूमीषु छादयेद्विजसत्तम ।
सूर्यसोमानुमोदन्ति मार्जारव्रतिकेषु च ॥८:१३॥

[बकव्रतम्]

बकवच्चेन्द्रियग्रामं सुनियम्य तपोधन ।

❖

12cd cf. PadmaP 1.13.395cd: परित्यजध्वं दाराणि स्वर्गमार्गार्गलानि च

❖

(10a) अयोनि०] conj., अन्योन्य० C_ΣK₈₂K₁₀K₇P₅₇K_{41p}E • ०कषणा] C₉₄K₈₂,
०कर्षणा C₄₅C₀₂K₁₀K₇P₅₇K_{41p}E (10b) ०कषणापि] C_ΣK₈₂, ०कर्षणापि K₁₀K₇
P₅₇K_{41p}E (10c) स्वयंमुक्ति०] Σ, स्वयमुक्ति० C₄₅ • ज्ञेया] Σ, ज्ञेयां K₁₀ (10d)
तस्मात्तां] C₉₄C₄₅K₈₂K₇P₅₇K_{41p}, तस्मात्तां C₀₂, तस्मात्तां K₁₀, तस्मात्स्त्री E (11a)
स्वप्नघा०] Σ, स्वप्नजा० P₅₇^{ac} (11b) पण्डितैः] Σ, पण्डितै C₀₂, पण्डितैः K₇ (11c)
रमन्ते] Σ, रमक्षन्ते K_{41p} (11d) प्रक्षरते] Σ, प्रस्खलतस् E • ततः] Σ, तत
C₀₂ (12a) दिवाशयं न] C_ΣP₅₇K_{41p}E, दिवाशयेन्न K₈₂, दिवासयानं K₁₀, दिवाशायं
K₇ (12b) नित्यं] Σ, नित्य K₁₀ • ०परेण तु] Σ, ०परेण तु C₉₄, ०परेण च
C₀₂ (12c) ह्येताः] K₇, ह्येता C_ΣK₈₂K₁₀P₅₇K_{41p}E (12d) स्त्रियो] Σ, स्त्रियो
E • ०कीर्तिताः] Σ, ०कीर्तिता K₇ (13ab) मार्जारकबकश्चानगोमहीव्रत०] C_Σ
K₈₂K₇P₅₇, मार्जारकबकश्चानगोमहीव्रत० K₁₀, मार्जारकबकश्चानगोमहीवेक० K_{41p},
मार्जारकश्च श्वानाश्च गोमहीवेक E (13c) ०विष्ट०] Σ, ०विष्टा० E • ०मूत्रं] Σ,
०मूत्र० C₄₅K₁₀ (13e) ०मोदन्ति] Σ, ०षादन्ति E (14a) तपोधन] Σ, तपोधनः
K₇, तपोधनम् K_{41p}E

साधयेच्च मनस्तुष्टिं मोक्षसाधनतत्परः ॥८:१४॥

[श्वानव्रतम्]

मूत्रविष्टे न भूमीषु कुरुते धुनदं सदा ।

तुष्यते भगवान्शर्वः श्वानव्रतचरो यदि ॥८:१५॥

[गोव्रतम्]

मूत्रवर्चो न रुध्येत सदा गोव्रतिको नरः ।

भीमस्तुष्टिकरश्चैव पुराणेषु निगद्यते ॥८:१६॥

[महीव्रतम्]

कुद्दालैर्दारयन्तो ऽपि कीलकोटिशतैश्चितः ।

क्षमते पृथिवी देवी एवमेव महीव्रतः ॥८:१७॥

व्रतपञ्चकमित्येतद्यश्चरेत जितेन्द्रियः ।

स चोत्तममिदं लोकं प्राप्नोति न च संशयः ॥८:१८॥

[नियमेष्वुपवासः (८)]

शेषान्नमन्तरान्नं च नक्तायाचितमेव च ।

उपवासं च पञ्चैतत्कथयिष्यामि तच्छृणु ॥८:१९॥

[शेषान्नम्]

वैश्वदेवातिथिशेषं पितृशेषं च यद्भवेत् ।

✧

- (14c) साधयेच्च] Σ , साधये च C_{45} • मनस्तुष्टिं] Σ , मनस्तुष्टिं $C_{45}C_{02}$ (14d) $\circ$ साधनं] Σ , $\circ$ सानं K_7 (15a) मूत्रविष्टे न] Σ , मूत्रविष्टे च E (15b) धुनदं] Σ , श्वानदः K_{82} , छादनं E (15c) शर्वः] Σ , सर्वः $C_{45}K_{10}$, सव्वः C_{02} (16a) $\circ$ वर्चो] Σ , $\circ$ वच्चो $C_{45}K_{82}$, $\circ$ वर्चा E (16b) गोव्रतिको] Σ , $\circ$ व्रतिको C_{94} (16c) भीमस्तुं] $C_{02}K_{10}E$, भीमतुं $C_{94}C_{45}K_{82}K_7P_{57}$, भिमस्तुं K_{41p} (17a) कुद्दालैर्दार्-
रयन्तो] $K_{82}P_{57}E$, कुद्दालैर्दारयन्तो C_{94} , कुद्दारै दारयन्तो C_{45} , कुद्दारै दारयन्ता C_{02} ,
कुद्दालै दारयामास K_{10} , कुद्दालै दारयन्तो K_7 , कुद्दालै द्दारयन्तो K_{41p} (17b)]
 $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7P_{57}$, कीटकोटीशतैरपि $C_{02}K_{41p}E$ (17d) $\circ$ व्रतः] Σ , $\circ$ व्रत K_7
(18b) जितेन्द्रियः] Σ , द्विजेन्द्रियः K_{10} (19a)] $C_{94}C_{45}K_{10}K_7P_{57}^{pc}$, शेषाणामन्त-
राणाञ्च $C_{02}E$, शेषान्नमन्तरान्नं च K_{82} , शेषान्नमरान्नं च P_{57}^{ac} , शेषाणामन्तराणाञ्च K_{41p}
(19b) नक्तायाचितं] Σ , नक्तायाचितं K_7 • च] Σ , वा E (19cd) पञ्चैतत्कं]
 Σ , पञ्चैते कं C_{02} (20a) $\circ$ शेषं] Σ , $\circ$ शेषां C_{45}

अष्टमोऽध्यायः

भृत्यपुत्रकलत्रेभ्यः शेषाशी विघसाशनः ॥८:२०॥

[अन्तरान्नम्]

अन्तरा प्रातराशी च सायमाशी तथैव च ।
सदोपवासी भवति यो न भुङ्क्ते कदाचन ॥८:२१॥

[नक्तान्नम्]

न दिवा भोजनं कार्यं रात्रौ नैव च भोजयेत् ।
नक्तवेले च भोक्तव्यं नक्तधर्मं समीहता ॥८:२२॥

[अयाचितान्नम्]

अनारभ्य य आहारं कुर्यान्नित्यमयाचितम् ।
परैर्दत्तं तु यो भुङ्क्ते तमयाचितमुच्यते ॥८:२३॥

[उपवासः]

भक्ष्यं भोज्यं च लेह्यं च चोष्यं पेयं च पञ्चमम् ।
न काङ्क्षेन्नोपयुञ्जीत उपवासः स उच्यते ॥८:२४॥

✧

21cd ≈ MBh 12.214.9: अन्तरा प्रातराशं च सायमाशं तथैव च । सदोपवासी च भवेद् यो न भुङ्क्ते कथंचन ॥ ≈ MBh 13.93.10: अन्तरा सायमाशं च प्रातराशं तथैव च । सदोपवासी भवति यो न भुङ्क्तेऽन्तरा पुनः ॥

✧

(20d) विघसाशनः] C₉₄K₈₂K₁₀, विघसासनम् C₄₅, विघसाषिनः C₀₂, विघशासनः K₇, विघसाशनः P₅₇^{pc}, घसाशन P₅₇^{ac}, विघसासनः K_{41p}, विषसासनः E (21a) अन्तरा प्रातराशी] em., अन्तरा प्रान्तराशी C_ΣK₈₂K₇, अन्तरा क्रान्तराशी K₁₀, अन्तरा प्राक्तराशी P₅₇, अन्तमा प्रान्तराशी च K_{41p}, अन्तसम्प्रान्तराशी E (21b) सायमाशी] C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇P₅₇, सायमाशीन् C₉₄, नायमाशी K_{41p}, नियमाशी E (21c) वासी भवति] Σ, वासी च भवति C₀₂ (21d) कदाचन] Σ, कदाचनः C₀₂ (22a) भोजनं] Σ, नोजनं K₇ (22b) च] Σ, तु C₄₅, om. K₈₂ • भोजयेत्] Σ, कारयेत् K₁₀ (22c) वेले च] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀P₅₇K_{41p}, वेला च C₄₅, वेलो च K₇, वेले व E (22d) धर्मं समीहता] C₉₄C₄₅K₈₂K₇P₅₇, धर्मसमीहता C₀₂K₁₀, धर्मसमीहिता K_{41p}, धर्मः समीहितः E (23a) अनारभ्य य] conj., अनारम्भस्य C_ΣK₈₂K₁₀K₇P₅₇K_{41p}E (23b) कुर्यान्नि०] Σ, कुर्या नि० K₇ (23c) परैर्दत्तं तु] C₉₄C₄₅K₈₂P₅₇K_{41p}, परैर्दत्तञ्च C₀₂, परैर्दत्तन्तु K₁₀, परैर्दन्तन्तु K₇E (23d) तमयाचि०] C_ΣK₈₂K₁₀K₇E, नमयाचि० P₅₇^{ac}K_{41p}, तमयाचि० P₅₇^{pc} (24a) भक्ष्यं] Σ, भक्ष्य K₈₂ (24c) काङ्क्षेन्नो०] Σ, काङ्क्षे नो० C₀₂ • युञ्जीत] C₀₂K₈₂K₁₀K_{41p}, न० त C₉₄, युञ्जीत C₄₅, भुञ्जीत K₇, भुञ्जीत P₅₇E (24d) वासः स] C_ΣK₈₂P₅₇E, वास स K₁₀, वासस्य K₇, वासः स K_{41p}

[नियमेषु मौनव्रतम् (९)]

मिथ्यापिशुनपारुष्यतीक्ष्णवागप्रलापनम् ।
मौनपञ्चकमित्येतद्वारयेन्नियतव्रतः ॥८:२५॥

[मिथ्यावचनम्]

असम्भूतमदृष्टं च धर्माच्चापि बहिष्कृतम् ।
अनर्थाप्रियवाक्यं यत् तन्मिथ्यावचनं स्मृतम् ॥८:२६॥

[पिशुनः]

परश्रीं नाभिनन्दन्ति परस्यैश्वर्यमेव च ।
अनिष्टदर्शनाकाङ्क्षी पिशुनः समुदाहृतः ॥८:२७॥

[पारुष्यम्]

मृतमाता पिता चैव हानि स्थानं कथं भवेत् ।
भुङ्क्ष्व कामममृष्टानां पारुष्यं समुदाहृतम् ॥८:२८॥

[तीक्ष्णवाक्]

हृदि न स्फुटसे मूढ शिरो वा न विदार्यसे ।

✦

- (25a) °पारुष्य°] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇P₅₇, °संभिन्ना C₀₂, संभिन्नां K_{41p}, °याभिन्ना E (25b) °तीक्ष्णवाग°] conj., °स्मृष्टवाग° C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇P₅₇, पृष्टवाक° C₀₂K_{41p}, पृष्टेवाक° E (25c) मौनपञ्चक°] C₉₄C₄₅K₁₀, मौनं पञ्चक° C₀₂K₈₂K₇K_{41p}E, मौनम्पञ्च P₅₇ • °त्येत°] Σ, °त्ये° P₅₇^{ac} (25d) °रयेन्नि°] Σ, °रयन्नि° E (26a) °दृष्टं च] Σ, दृष्टञ्च C₀₂ (26b) धर्माच्चापि] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇P₅₇, धर्मश्चापि C₀₂K_{41p}, धर्म चापि E • बहिष्कृतम्] C₉₄C₄₅K₈₂K₇P₅₇, बहिष्कृतः C₀₂E, नहिष्कृतं K₁₀, बहिष्कृतः K_{41p} (26c) अनर्था°] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇P₅₇, अनर्थ° C₀₂K_{41p}E (26cd) °वाक्यं यत्तन्मि°] C₉₄C₄₅K₈₂P₅₇K_{41p}, वक्तार तं मि° C₀₂, वाक्य यत्तन्मि° K₁₀, वाक्यं यत्तन्मि° K₇E (26d) स्मृतम्] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇P₅₇K_{41p}E, स्मृतः C₄₅ (27a) परश्रीं ना°] C₉₄C₄₅K₈₂K₇P₅₇, परस्त्री ना° C₀₂K_{41p}^{pc}E, परस्त्री-न्ना° K₁₀, परस्त्री श्री ना° K_{41p}^{ac} • °भिनन्दन्ति] Σ, °भिनन्ति C₄₅, °भिन्नन्दन्ति C₀₂ (27b) परस्यैश्वर्य°] Σ, परसैश्वर्य° C₄₅ (27c) °दर्शना°] C₉₄C₄₅K₈₂K₇P₅₇E, °दृब्भना° C₀₂, °दर्शनां K₁₀, °दशना° K_{41p} (27d) पिशुनः] Σ, पिशुन C₀₂ (28a) मृत°] Σ, मृता P₅₇^{pc} (28b) °स्थानं] Σ, °स्थान C₄₅C₀₂ (28c) भुङ्क्ष्व] K₇P₅₇, भुक्त्वा C₉₄, भुक्त्वा C₄₅C₀₂, भुङ्क्ष्व K₈₂, भुक्ष K₁₀, भुक्त्वा K_{41p}, भुक्ता E • काम-ममृष्टानां] C₉₄K₈₂K₇P₅₇E, काममसृष्टानां C₄₅, कामसुसमृष्टानां C₀₂, काममुमृष्टाना K₁₀, पारुष्यमृष्टाना K_{41p} (29a) स्फुटसे] Σ, स्फुटय K₁₀

एवमादीन्यनेकानि तीक्ष्णवादी स उच्यते ॥८:२९॥

[असत्प्रलापः]

द्यूतभोजनयुद्धं च मद्यस्त्रीकथमेव च ।

असत्प्रलापः पञ्चैतत्कीर्तितं मे द्विजोत्तम ॥८:३०॥

मौनमेव सदा कार्यं वाक्यसौभाग्यमिच्छता ।

अपारुष्यमसम्भिन्नं वाक्यं सत्यमुदीरयेत् ॥८:३१॥

यस्तु मौनस्य नो कर्ता दूषितः स कुलाधमः ।

जन्मे जन्मे च दुर्गन्धो मूकश्चैवोपजायते ॥८:३२॥

तस्मान्मौनव्रतं सदैव सुदृढं कुर्वीत यो निश्चितं

वाचा तस्य अलङ्घ्यता च भवति सर्वा सभां नन्दति ।

वक्त्राच्चोत्पलगन्धमस्य सततं वायन्ति गन्धोत्कटाः

शास्त्रानेकसहस्रशो गिरि नरः प्रोच्चार्यते निर्मलम् ॥८:३३॥

[नियमेषु स्नानम् (१०)]

(30a) ०युद्धं] Σ , ०युद्धश् E (30b) ०कथं] $K_{10}K_7$, ०कषं $C_{\Sigma}K_{82}P_{57}$, ०कर्षं $K_{41p}E$ (30cd) पञ्चैतत्कीं] Σ , पञ्चैते कीं K_{10} , पञ्चैतत्कीं K_7 (30d) मे] Σ , ते E (31a) कार्यं] Σ , कार्या K_{10} (31b) वाक्यं] $C_{94}C_{45}K_{82}K_7P_{57}E$, वाक्यं $C_{02}K_{10}K_{41p}$ • ०सौभाग्यं] Σ , ०सौभार्यं C_{45} (31c) ०भिन्नं] Σ , ०भिन्न C_{02} , ०दिग्धं E (32b) दूषितः] Σ , दूषित C_{02} , भूषितः E (32c) जन्मे जन्मे] C_{45} $C_{02}K_{82}K_{41p}E$, जन्म जन्म $C_{94}K_{10}K_7P_{57}$ • दुर्गन्धो] $C_{94}K_{10}K_7P_{57}K_{41p}$, दुर्गन्धो C_{45} , दुर्गन्धा C_{02} , दुर्गन्धो K_{82} , दृगन्धो E (33a) तस्मान्मौं] $C_{02}K_{10}K_7P_{57}K_{41p}$ E, ० त्मौं C_{94} , तस्मात्मौं $C_{45}K_{82}$ • सदैव] $C_{94}C_{45}K_{82}P_{57}E$, सदैव $C_{02}K_7K_{41p}$, सुदैत्य K_{10} • कुर्वीत यो निश्चितम्] $C_{94}C_{45}K_7P_{57}K_{41p}E$, कुर्वन्ति येन्निश्चितम् C_{02} K_{82} , कुर्वन्ति योन्निश्चित K_{10} (33b) अलङ्घ्यता च] Σ , अलङ्घ्यताञ्च $C_{02}K_7K_{41p}E$ • सर्वा सभां] $C_{94}K_{82}P_{57}K_{41p}E$, सर्वा सभा $C_{45}K_7$, सर्वः सभान् C_{02} , सर्वा सुभा K_{10} (33c) वक्त्राच्चोत्पलगन्धमस्य] $C_{94}C_{45}K_7P_{57}K_{41p}$, वक्त्रं चोत्पलगन्धमस्य C_{02} , वक्त्रं चोत्पलगन्धमस्य K_{82} , वक्त्रं चोत्पलगन्धमस्य K_{10} , वक्त्राच्चोत्पलगन्धमस्य P_{57}^{pc} , वक्त्राच्चोत्पलगन्धमस्य E (33d) ०सहस्रशो] Σ , ०सहस्रशो C_{45} • ०मलम्] C_{94} $K_{82}K_{10}K_7P_{57}$, ०मलः $C_{45}C_{02}K_{41p}E$

अष्टमो ऽध्यायः

वारुणं सलिलं स्नानं कर्तव्यं विविधं नरैः ।
नदीतोयतडागेषु प्रस्त्रवेषु हृदेषु च ॥८:४०॥

[ब्राह्म्यं स्नानम्]

ब्रह्मस्नानं च विप्रेन्द्र आपोहिष्ठं विदुर्बुधाः ।
त्रिसंध्यमेव कर्तव्यं ब्रह्मस्नानं तदुच्यते ॥८:४१॥

[वायव्यं स्नानम्]

गोषु संचारमार्गेषु यत्र गोधूलिसम्भवः ।
तत्र गत्वावसीदेत स्नानमुक्तं मनीषिभिः ॥८:४२॥

[दिव्यं स्नानम्]

वर्षतोयाम्बुधाराभिः प्लावयित्वा स्वकां तनुम् ।
स्नानं दिव्यं वदत्येव जगदादिमहेश्वरः ॥८:४३॥

इति नियमविभागः पञ्चभेदेन विप्र
निगदित तव पृष्टः सर्वलोकानुकम्प्य ।
सकलमलपहारी धर्मपञ्चाशदेतन्
न भवति पुनर्जन्म कल्पकोट्यायुते ऽपि ॥८:४४॥

॥ इति वृषसारसंग्रहे नियमप्रशंसा नामाध्यायो ऽष्टमः ॥

(40a) वारुणं] C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀P₅₇E, वा॒॒॒ C₉₄, वारुणा K₇^{ac}, वारुण K₇^{pc}, वरुणं K_{41p} • सलिलं] C_ΣK₈₂K₁₀P₅₇, सलिल० K₇K_{41p}E (40b) विविधं नरैः] C_ΣK₈₂K_{41p}, विविन्नरैः K₁₀, विधिवन्नरैः K₇P₅₇E (40c) तडागेषु] Σ, तडागेवा K₁₀ (40d) प्रस्त्रवेषु] Σ, प्रयेवेषु K₁₀, प्रभवेषु K₇ (41a) विप्रेन्द्र] Σ, विपेन्द्र K₇P₅₇ (41b) विदुर्बु०] Σ, विदुर्बु० K₇ (42d) ०क्तं] Σ, ०क्त K₁₀ (43b) तनुम्] Σ, तनं K₇ (43c) दिव्यं] Σ, दिव्य K₁₀K_{41p} (43d) जगदादि०] Σ, गजदादि० C₄₅ (44a) ०भागः] Σ, ०भागं K₇ (44b) निगदित तव] E, निगदितस्तव C_ΣK₈₂K₁₀K₇P₅₇K_{41p} (unmetr.) • ०कम्प्य] C₉₄, ०कम्प C₄₅C₀₂K₈₂K₇P₅₇, ०कम्पः K₁₀, ०कम्प्यः K_{41p}E (44c) ०पहारी] C₄₅C₀₂K₁₀, ०पहारि C₉₄K₇(unmetr.), ०प्रहारि K₈₂P₅₇K_{41p}, ०पहारे E • ०पञ्चाशदेतन्] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇P₅₇, ०पञ्चाशमेतन् C₀₂K_{41p}E, ०पञ्चादेतन् K₁₀^{ac} (44d) पुनर्जन्म] C₀₂K₁₀, पुनर्जन्म C₉₄K₈₂K₇P₅₇K_{41p}E, पुनर्जर्म C₄₅

वृषसारसंग्रहे

Colophon: इति वृषसारसंग्रहे नियमप्रशंसा नामाध्यायो ऽष्टमः] P₅₇, इति वृषसारसंग्रहे नियमप्रशंसा नामाध्याय अष्टमः C₉₄K₈₂K_{41p}, om.C₄₅, इति वृषसारसंग्रहे नियमप्रशंसा नामाध्यायाष्टमः C₀₂K₁₀, इति वृषसारसंग्रहे नियमप्रशंसा नामाध्यायाऽष्टमः K₇, इति वृषसारसंग्रहे नियमप्रशंसा नाम अष्टमो ऽध्यायः E

[सप्तदशमो ऽध्यायः]

सत्यभामा स्वकं भर्त्रा दत्त्वा नारदसत्कृतम् ।
दानस्यास्य प्रभावेन अक्षयं त्रिदिवं गतः ॥ १७:५० ॥

(50a) °भामा] em., °भामः C₉₄C₄₅P₅₇K_{41p}, °भासः K₈₂ • भर्त्रा] em., भर्ता C₉₄
C₄₅K₈₂P₅₇K_{41p} (50b) नारद°] Σ, नार° C₄₅ (50c) दानस्यास्य] Σ, दाना-
स्यास्य K_{41p}